

Мішин М. М.,
аспірант кафедри історії України
факультету суспільно-гуманітарних наук
Київського столичного університету
імені Бориса Грінченка,
головний спеціаліст експертної групи
з європейської інтеграції директорату
європейської та євроатлантичної інтеграції
Міністерства освіти і науки України

ДІЯЛЬНІСТЬ В'ЯЧЕСЛАВА ПЕТРА В КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКІЙ ЧОЛОВІЧІЙ ГІМНАЗІЇ (1882–1885 РР.): ВИКЛИКИ ТА ДОСЯГНЕННЯ

Стаття висвітлює період життя В'ячеслава Петра – видатного українського і чеського педагога, філолога та музикознавця упродовж 1882 – 1885 рр., під час перебування В. Петра на керівних посадах в Кам'янець-Подільській чоловічій гімназії. На основі аналізу архівних джерел досліджено підходи до управління гімназією, організацію навчального процесу, фінансування закладу, статистичні дані щодо стану здоров'я, дисципліни та успішності учнів гімназії. Окрему увагу приділено взаємодії В. Петра з учнями та колективом гімназії, з представниками місцевої та загальноімперської влади, зокрема в контексті його підходу щодо вирішення конфліктів.

Робота ґрунтується на опрацюванні архівних матеріалів, які раніше не були введені в науковий обіг або не отримали достатнього висвітлення в історіографії. Дослідження розкриває маловідомі аспекти діяльності В. Петра як талановитого адміністратора та педагога, а також дозволяє простежити еволюцію підходів до освітнього менеджменту. Одержані результати є актуальним у контексті розвитку сучасної системи освіти та реформування освітніх установ.

Ключові слова: Кам'янець-Подільська чоловіча гімназія, педагогіка, навчальний процес, дисципліна та виховання, управлінська діяльність.

В історії кожної держави є маловідомі постаті, чия суспільно-політична, наукова та творча спадщина заслуговують на визнання, шану та глибоке осмислення. В'ячеслав Петр (1848–1923) був одним із найяскравіших українських і чеських інтелектуалів свого часу – визначним ученим енциклопедичної ерудиції, філологом, істориком і музикознавцем. Його педагогічна діяльність відзначалася новаторськими підходами, зокрема впровадженням навчальних подорожей, а також активною участю в громадському житті.

За походженням чех, народився В. Петр в м. Опочно (Орошно, Чехія), більшу частину свого життя провів в Україні, працюючи, зокрема в Києві, Одесі, Кам'янці-Подільському та Ніжині. З Україною пов'язане також його навчання римській словесності на історико-філософському факультеті Імператорського університету Святого Володимира та подальша викладацька та наукова діяльність. З м. Кам'янець-Подільський пов'язані особливі епізоди біографії В. Петра, а саме: перший досвід перебування В. Петра на керівних посадах в Кам'янець-Подільській чоловічій гімназії (1882–1885) та викладацька діяльність в Кам'янець-Подільському державному українському університеті упродовж 1918–1920 рр. на посаді ординарного професора кафедри грецької словесності.

Це дослідження зосереджує увагу на діяльності В. Петра упродовж 1882–1885 рр., коли він вперше став інспектором, а згодом і директором гімназії – це був важливий етап його професійної діяльності. Досвід директорської роботи в м. Кам'янець-Подільський В. Петр використовував і надалі під час перебування на посаді директора Києво-Печерської чоловічої гімназії, заснувавши власну приватну гімназію в м. Києві та у подальшій викладацькій діяльності в м. Ніжині та Кам'янці-Подільському.

Відомості про особу В. Петра та його педагогічну, наукову та творчу діяльність містяться у сучасних працях вітчизняних дослідників у досить невеликій кількості. Висвітлено лише окремі аспекти діяльності В. Петра, зокрема такими авторами як Ігор Сапожников [1] та Надія Савчук [2], а саме його роль як ініціатора та організатора подорожей для учнів Києво-Печерської гімназії. У працях Сергія Копилова [3] та Олександра Заваль-

нюка [4; 5], присвячених Кам'янець-Подільському державному українському університету, згадується викладацька робота В. Петра. Спогади про нього залишили і його колеги: екстраординарний професор, декан богословського факультету Василь Біднов та приват-доцент кафедри української літератури Леонід Білецький [6]. Лише побіжно згадується В. Петр як викладач Університету Св. Володимира Андрієм Пучковим [7]. На сторінках статей та інших досліджень Олександра і Діни Муратових [8], подружньої пари лікарів, істориків-дослідників і публіцистів з Києва, які емігрували в Чехію, згадується В. Петр у контексті його викладацької роботи в м. Києві. Окреме комплексне та системне дослідження, присвячене виключно В. Петру, його педагогічній та науковій діяльності, зокрема в Кам'янець-Подільській чоловічій гімназії, на цей момент ще не проводилося.

Мета статті: дослідити педагогічну та управлінську діяльність В. Петра в Кам'янець-Подільській чоловічій гімназії 1882–1885 рр., аналізуючи його підходи до управління гімназією та організації навчального процесу, а також взаємодії з учнями педагогічним колективом та органами влади, зокрема в контексті його підходу до вирішення конфліктів.

Система середньої освіти Російської імперії охоплювала класичні гімназії та інші типи навчальних закладів. Станом на початок 1882 року на теренах Подільської губернії існувало лише три гімназії: дві класичних гімназії (Кам'янець-Подільська та Немирівська), які підпорядковувалися Міністерству народної освіти Російської імперії, а також жіноча гімназія в м. Кам'янець-Подільський, яка знаходилася у відомстві імператриці Марії Олександрівни.

Кам'янець-Подільська чоловіча гімназія була відкрита у 1833 році. За час свого існування гімназія стала важливим навчальним закладом для багатьох поколінь учнів, які здобували класичну освіту, зокрема вивчали закон Божий, грецьку, латинську, німецьку, французьку, російську та інші слов'янські мови, математику та фізику, історію та географію, чистопис та малювання. Протягом десятиліть її учні та викладачі брали участь у культурному й науковому житті Поділля, вносячи свій вклад у розвиток освіти та культури в регіоні.

Враховуючи, що чоловіча гімназія була єдиною в м. Кам'янець-Подільський та однією з двох у Подільській губернії, існував постійний попит на педагогів, які б змогли підтримувати навчальний процес на належному рівні, відповідно до затверджених стандартів.

Для розв'язання проблеми у 1882 р. був призначений новий інспектор, ним став В. Петр.

В. Петр на той момент вже працював в Одесі вчителем давніх мов Одеської третьої чоловічої гімназії та завершував навчання в Університеті Св. Володимира. 30 квітня того ж року, за рішенням університетської ради, йому був присуджений ступінь магістра римської словесності, що відкрило перед ним нові професійні можливості [9].

Вже 1 липня, за пропозицією попечителя Київського навчального округу Сергія Голубцова, В. Петра було призначено виконуючим обов'язки інспектора Кам'янець-Подільської чоловічої гімназії.

Інспектор гімназії – це помічник директора з навчальної та виховної частини, який в разі його хвороби або відсутності виконує всі його функції та обов'язки; окрім цього, він є викладачем, але кількість уроків, які він проводить, не повинна перевищувати 12 на тиждень.

У річному звіті гімназії 1882 року [10] розкриваються цікаві подробиці про стан навчального закладу, виклики, які постали перед його адміністрацією, та заходи, вжиті для покращення дисципліни серед учнів та навчального процесу загалом. Особлива увага у звіті зосереджена на діяльності виконувача обов'язків інспектора В. Петра.

У звіті позитивно оцінена робота педагогічного колективу, зокрема відзначено старанність викладачів. Проте, окремі викладачі, зокрема вчитель чистописання і малювання Васьков, викликали зауваження.

Відповідно до вищезазначеного звіту, процес виховання у гімназії було організовано за підтримки виконувача обов'язків інспектора В. Петра, якого директор Микола Сторожев характеризував як «дуже корисного для гімназії». В. Петр уважно стежив за моральним станом учнів і загальною дисципліною, що

було важливим фактором у реформуванні закладу після періоду занепаду.

На початку 1880-х рр. гімназія зіткнулася з викликами щодо дисципліни, що значно підривало довіру до освітнього закладу. Про це свідчить інформація з документа про історію діяльності педагогічної ради гімназії 1883 року [11], де відзначалися випадки порушення дисципліни, неповажного ставлення учнів до наставників, недбалого ставлення до форми та правил, пропусків занять і грубого поводження з товаришами та вчителями. Особливо гостро ця проблема постала у 1881 році, що привернуло увагу попечителя Київського навчального округу С. Голубцова.

Відвідавши гімназію в травні 1881 року, він був задоволений навчальним процесом, проте висловив занепокоєння станом виховної роботи та дисципліни та закликав керівництво закладу, класних наставників і викладачів звернути особливу увагу на виховний процес.

Зі слів директора, Кам'янець-Подільська гімназія ще до призначення В. Петра в.о. інспектора мала серйозні дисциплінарні проблеми. Основними проблемами були: відсутність поваги з боку учнів до наставників, недостатній рівень підготовки; поширення «польського» впливу серед учнів станом на 1882 рік (у гімназії на той момент навчалися 255 католиків, 316 православних, 104 євреї, 2 лютерани, 1 мусульманин).

Щоб розв'язати проблему з дисципліною було призначено нового інспектора, якому вдалося відновити порядок та дисципліну за підтримки педагогічного колективу, – В. Петра.

Так, В. Петр докладав значних зусиль для відновлення дисципліни, проте його критикували за надмірну стриманість у спілкуванні з учнями та відсутність публічних заходів виховного характеру. Попри певні зауваження до його методів, він отримав визнання як енергійний і сумлінний адміністратор.

Справжнім потрясінням у житті гімназії став інцидент, що стався 21 серпня 1882 року під час огляду форменого одягу учнів новопризначеним в.о. інспектора В. Петром [12]. Один з учнів VIII класу, Федір Фугалевич, проявив неповагу до В. Петра та помічника класного наставника, грубо відповівши на зауваження.

Конфлікт завершився судовим розглядом, який надав широкого розголосу гімназії. Попри виправдання учня, В. Петр діяв у

межах своїх повноважень, демонструючи принциповість у підтриманні дисципліни.

Важливим аспектом діяльності В. Петра було заохочення самоосвіти серед викладачів. Звіти свідчать, що педагоги займалися перекладами, публікацією статей і участю в наукових виданнях, попри труднощі з доступом до необхідних джерел. Вчителі, не обмежуючись виконанням педагогічних обов'язків, не забували про необхідність самовдосконалення та розширення знань у своїй спеціальності.

Одним із важливих аспектів діяльності В. Петра на посаді директора Кам'янець-Подільської чоловічої гімназії також було забезпечення належних умов для учнів. Особливу увагу він приділяв не лише навчальному процесу, а й організації побуту та дозвілля гімназистів.

Одразу після прибуття на службу в гімназію В. Петр зіткнувся з проблемою стихійної торгівлі біля гімназійного подвір'я [13]. Групи вуличних продавців, здебільшого єврейського походження, збиралися біля гімназії та пропонували учням різні харчові продукти. Директор вважав таку ситуацію неприйнятною, оскільки продукти, які продавалися на вулиці, нерідко були низької якості. Також це порушувало порядок – скупчення учнів біля торговців створювало натовпи та перешкоджало підтримці дисципліни.

Щоб розв'язати проблему, В. Петр звернувся до власника місцевої кав'ярні Ф. Лангнера з пропозицією організувати буфет для гімназистів у приміщенні гімнастичної зали. Оскільки зал водночас використовувалася як рекреаційне приміщення, вона стала найбільш слухним місцем для організації продажу їжі. Лангнер погодився на запропоновані умови, представив прейскурант та зобов'язався не відхилятися від встановлених цін і якості продуктів.

Запровадження офіційного буфету отримало схвалення місцевого губернатора, який надав відповідний дозвіл. Попри це, припинити торгівлю на вулиці було непросто – тому адміністрації гімназії довелося залучати поліцію, щоб запобігти стихійній торгівлі.

Завдяки ініціативі В. Петра, учні отримали доступ до безпечного та регульованого харчування, що сприяло покращенню

умов їхнього навчання та відпочинку. Це рішення підкреслює прагнення В. Петра до впорядкування гімназійного життя та турботу про добробут учнів.

Таким чином, два основні напрямки діяльності закладу – навчальний та виховний, завдяки дружнім зусиллям усіх членів педагогічної ради, директора та в.о. інспектора В. Петра станом на початок 1883 року постали в значно покращеному вигляді.

1883 рік став важливою віхою в історії Кам'янець-Подільської чоловічої гімназії. Протягом цього року заклад не лише продовжував свою освітню діяльність, а й готувався до відзначення свого 50-річного ювілею.

Збережений протокол засідання господарського комітету гімназії, датований квітнем 1883 року [14], містить докладний опис запланованих ремонтних і будівельних робіт у навчальному закладі.

Попри триповерхову будівлю, заклад мав низку проблем – погане планування, відсутність гардеробів, зношене обладнання. У зв'язку з чим В. Петр ініціював комплексний ремонт.

Крім того, в гімназії містилися фундаментальна та учнівська бібліотеки. Остання складалася з трьох відділів: для молодших класів, старших класів та історичного. Через збільшення кількості читачів фонд бібліотеки не встигав оновлюватися, що змушувало дозволяти учням користуватися міською бібліотекою.

Фізичний кабінет був добре укомплектований, але кабінет природничих наук не поповнювався через відсутність на те необхідності. Через відсутність викладання природничих наук приміщення використовувалося вкрай рідко, що ще більше погіршувало його стан.

Гімназія не мала власного пансіону, тому діти проживали або в родичів, або на квартирах у місцевих мешканців. Директор та В. Петр вважали, що таке проживання створює ризики, оскільки багато з «родичів» були малознайомими для них людьми, деякі з них поводитися з учнями погано, не забезпечували їхнє харчування, ображали.

З ініціативи В. Петра було проведено детальний огляд будівлі гімназії, що дозволило визначити першочергові заходи з ремонту та модернізації приміщень.

Серед ухвалених рішень виділяються: перепланування та об'єднання кількох приміщень для створення нових класних кімнат та учнівських «шинельних» – роздягалень на кожному поверсі гімназії; встановлення вентиляції в усіх класах та коридорах з огляду на санітарні потреби; ремонт і фарбування підлог, стін, дверей, вікон та даху для підтримки чистоти та охайності приміщень; реконструкція печей у класах та в інспекторському кабінеті; заміна водостічних труб та облаштування системи водовідведення для захисту будівлі від вологи.

Для виконання цих робіт господарський комітет організував торги, за результатами яких підрядником упродовж літніх канікул та до кінця жовтня 1883 року осені було виконано усі необхідні ремонтні роботи. Їхню якість особисто перевірили члени комітету та В. Петр, визнавши виконання підряду задовільним.

У квітні 1883 року В. Петра, який до того моменту вже двічі виконував обов'язки директора гімназії, офіційно призначено на посаду директора. Про зазначене повідомив листом від 29 квітня 1883 року № 5423 попечитель Київського навчального округу [15].

21 грудня 1883 року в Кам'янець-Подільській чоловічій гімназії урочисто відзначили 50-річний ювілей її заснування [16]. Захід відбувся з дотриманням усіх традиційних урочистостей та зібрав велику кількість гостей, серед яких були представники місцевої влади, духовенства, викладачі, випускники минулих років та батьки учнів. В. Петр виголосив промову про значення гімназії, відзначивши її роль у вихованні молоді.

Справжнім викликом для гімназії став випуск № 231 1883 року газети «Одеський вісник» містилася стаття, яка дискредитує В. Петра та педагогічний колектив гімназії. Директор не міг залишитися осторонь і звернувся до попечителя Київського навчального округу із проханням покарати винних у поширенні недостовірної, на його погляд, інформації про навчальний заклад у вищезазначеному випуску газети.

У своєму листі від 24 жовтня 1883 року В. Петр детально описує інцидент з учнем VI класу Вавилою Ванькевичем, який порушував встановлені правила зовнішнього вигляду та виявляв непокору адміністрації. Директор обґрунтовує свої дисциплінарні заходи, зокрема використання карцеру, а також

пояснює, що відрахування учня відбулося за власним бажанням батька, а не внаслідок примусового виключення.

Окремого висвітлення заслуговують міркування В. Петра стосовно можливості застосування тілесних покарань в гімназіях, висловлені їм у листі попечителю від 16 жовтня 1883 року [17].

У своєму зверненні він розглядає основні аспекти, що стосуються цього питання, зокрема, цілі покарання, його роль у процесі виховання та вплив на учнів.

В. Петр наголошує, що основною метою покарання має бути не стільки відплата за проступок, скільки виправлення поведінки винної особи. Він вважає, що тілесні покарання не можуть бути застосовані в гімназіях як засіб виправлення, оскільки вони є вираженням відплати, а не педагогічного підходу до виховання. В. Петр чітко висловлюється проти використання тілесних покарань як інструменту в дисциплінарних заходах, адже він вважає, що вони не сприяють корекції поведінки, а лише викликають озлоблення в учнів, приводять до негативних психологічних наслідків для учнів, зокрема, до розвитку почуття ненависті або страху. Водночас він визнає необхідність жорстких заходів, таких як виключення з гімназії, особливо у випадках серйозних проступків. Ці заходи, на його думку, можуть виконувати роль попередження для інших учнів і сприяти підтриманню належного рівня дисципліни в навчальному закладі.

Продовжуючи подальший аналіз звітів гімназії за 1883 [18], 1884 [19] та 1885 [20] роки варто зазначити, що аналіз фінансових показників, демографії учнів, стану здоров'я, навчального процесу та дисципліни дозволяє зробити висновок, що В. Петр прагнув створити стабільну освітню установу, орієнтуючись на виховання учнів через високі стандарти якості навчання та підтримання дисципліни. Він наголошував на збереженні здоров'я учнів, підвищенні рівня організації навчання і, в цілому, на розвитку освіти в умовах соціальних і економічних змін того часу.

Залишаючи посаду директора гімназії та готуючись до переїзду до Києва В. Петр не забув про підтримку та заохочення своїх підлеглих. Зокрема, у листі від 18 червня 1885 року до

попечителя Київського навчального округу В. Петр висловлює вдячність лікарю Семену Ядловському, який працював у гімназії протягом 15 років [21]. В. Петр демонструє свою здатність високо цінувати професіоналізм і відданість справі серед своїх співробітників.

Дослідження діяльності В. Петра в Кам'янець-Подільській чоловічій гімназії в період з 1882 по 1885 рр. відкриває важливі аспекти його педагогічного та управлінського підходу, який відрізнявся від традиційних методів того часу. В. Петр не лише організовував навчальний процес, але й активно працював над удосконаленням внутрішньої дисципліни та покращенням матеріальних умов у гімназії. Його досвід на посаді інспектора, а потім і директора закладу став важливою частиною його педагогічної спадщини, зокрема в контексті реформування української освіти.

Іл 1. Фотопортрет В'ячеслава Петра

Список використаних джерел та літератури:

1. Сапожников І. Подорожні замітки 1892 року про Очаків, руїни Ольвії та Одесу. *Південний Захід. Одесика. Історико-краєзнавчий науковий альманах*. Вип. 35. Одеса: Бондаренко М. О., 2024. 248 с.
2. Савчук Н. Закордонні поїздки учнів Києво-Печерської гімназії наприкінці XIX – на початку XX ст. *Краєзнавство*. 2018. № 3. 8 с.
3. Копилов С. Освітнянська співпраця В. Петра та І. Огієнка у Кам'янець-Подільському державному українському університеті (1918–1920 рр.). *Духовна і науково-педагогічна діяльність І. І. Огієнка (1882–1972) в контексті українського національного відродження: наук. Доп. II Всеукр. Наук.-теорет. Конфер. Кам'янець-Подільський*, 1997. С.100.
4. Завальнюк О. Місто Кам'янець-Подільський – університетський центр Поділля (1918–1920 рр.). *Поділля і Південно-Східна Волинь в роки Визвольної війни середини XVII ст.: матеріали Всеукраїнської історико-краєзнавчої науково-практичної конференції, 19 вересня 1998 року*. Інститут історії України НАН України та ін. Стара Синява, 1998. 328 с.
5. Завальнюк О. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917–1921 рр.): монографія. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. 644 с.
6. Білецький Л. Мої спомини (1917–1926 рр.). Кам'янець-Подільський: «Медобори-2006», 2013. 239 с.
7. Пучков, А. Культура антикварних неподібностей. Силуети. Профілі. Личини. *Інститут проблем сучасного мистецтва НАМ України*. Київ, 2012. 446 с.
8. Муратов О., Муратова Д. Чешские педагоги классических языков в Киевском учебном округе. Часть 2 URL: <https://www.aidm.eu/ruslo/RuSlo.03.2017.pdf>.
9. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХМО). Ф. 319. Оп. 1. Спр. 1259 Особова справа з директора гімназії Івановича В'ячеслава Петра. 15 квітня 1882 – 8 серпня 1883. 41 арк.
10. ДАХМО. Ф. 319. Оп. 1. Спр. 258. Річний звіт гімназії. 1882. 153 арк.

11. ДАХМО Ф. 319. Оп. 1. Спр. 283. Статут педагогічної ради гімназії. 1883. 54 арк.
12. ДАХМО Ф. 319. Оп. 1. Спр. 269. Переписка з попечителем Київського навчального округу про виключення учнів з гімназії. 28 серпня 1882 – 25 листопада 1885. 25 арк.
13. ДАХМО. Ф. 319. Оп. 1. Спр. 256. Циркуляри попечителя Київського навчального округу, відносини директорів Київського університету і Ніжинського історико-філологічного інституту щодо встановлення нагляду за власниками квартир, в яких проживають учні, про набір учнів у гімназію, у Київський університет та інші документи. 19 червня 1882 – 10 грудня 1884. 149 арк.
14. ДАХМО. Ф. 319. Оп. 2. Спр. 213. Протоколи засідань господарського комітету. 1883. 39 арк.
15. ДАХМО. Ф. 319. Оп. 1. Спр. 289. Переписка з попечителем Київського навчального округу про призначення на посаду директора гімназії Петра В'ячеслава Івановича. 10 травня 1883 – 1 грудня 1890. 29 арк.
16. ДАХМО. Ф. 319. Оп. 1. Спр. 257. Документи до історичної довідки з нагоди 50-річного ювілею гімназії. 26 червня 1882 – 7 листопада 1886. 61 арк.
17. ДАХМО. Ф. 319. Оп. 2. Спр. 211. Переписка з попечителем Київського навчального округу, Подільським жандармським управлінням і губернатором про застосування тілесного покарання в навчальних закладах, про збір коштів на проведення похорону Тургенєва, про залучення до вчителів учнів за пропаганду проти царського уряду.
18. ДАХМО. Ф. 319. Оп. 1. Спр. 284. Текстовий звіт про роботу гімназії. 1883. 79 арк.
19. ДАХМО. Ф. 319. Оп. 1. Спр. 314. Текстовий звіт про роботу гімназії. 1884. 80 арк.
20. ДАХМО. Ф. 319. Оп. 1. Спр. 332. Звіт про стан гімназії. 19 грудня 1885 – березень 1886. 90 арк.
21. ДАХМО. Ф. 319. Оп. 1. Спр. 289. Переписка з попечителем Київського навчального округу про призначення на посаду директора гімназії Петра В'ячеслава Івановича. 10 травня 1883 – 1 грудня 1890. 29 арк.